

Ilari Aalto ja Elina Helkala

MATKA MUINAISEEN SUOMEEN

11 000 vuotta ihmisen jälkiä

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.
Text and data mining prohibited.

Suomen tietokirjailijat ry. on tukenut tämän kirjan kirjoittamista.

Täydennetty laitos © tekijät ja Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

TEKSTI JA KUVAT: Ilari Aalto & Elina Helkala

KUVALÄHTEET: ks. sivu 263

ULKOASU: Ville Lähteenmäki

Jyväskylä

Tekstin- ja tiedonloughinta kielletty.

ISBN 978-951-1-53778-6

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

Vanhemmilleni, jotka ovat antaneet minun kolata muinaisjäänöksiä

Ilari Aalto

Rakkaalle siskolleni

Elina Helkala

Sisällys

ALUKSI ♦ 9

TERVETULOA MATKALLE MUINAISEEN SUOMEEN ♦ 13

Lähde muinaisjäännösretkelle! ♦ 17

Suomen historian aikakaudet ♦ 17

PYHÄT PAIKAT ♦ 23

Saamelaisten seidat ♦ 25

Ukonsaari ♦ 28

Taatsinseita ja Taatsinkirkko ♦ 30

Pyhät lähteet ♦ 34

Levänluhdan arvoitus ♦ 39

Ravattulan Ristimäki – Suomen vanhin kirkko ♦ 44

Jatulintarhat – jättiläisten labyrintit? ♦ 55

ASUINPAIKAT ♦ 61

Ensimmäiset asukkaat ♦ 63

Pohjoisen neoliittiset asuinpaikat ♦ 67

Ensimmäinen talo – Nakkilan Rieskaronmäki ♦ 72

Pirkkalan Tursiannotko ♦ 74

Mankby – elämää keskiajan Espoossa ♦ 77

Keskiajan kaupungit ♦ 81

VAINAJAT ♦ 95

Punamultahautoja Kukkarkoskella ♦ 97

Ihmissyöntiä kivikauden Jettbölessä? ♦ 100

Sammallahdenmäen hiidenkiukaat ♦ 103

Reuharinniminen lapinrauniot ♦ 113

Rautakauden kalmistoilla ♦ 115

Euran Luistari – avain myöhäisrautakauden maailmaan ♦ 123

JÄLJET KIVISSÄ JA KALLIOISSA ♦ 131

- Kivikauden kalliomaalaukset ♦ 133
- Kuppikivet ♦ 144
- Salaperäiset miekanhienotakivet ♦ 151
- Historialliset kalliohakkaukset ♦ 156

ELINKEINOT JA LIIKKUMINEN ♦ 161

- Hylkeenpyytäjien jäljillä ♦ 163
- Pyyntikuopat ♦ 167
- Varhaista rautateollisuutta Siuntiossa ♦ 168
- 1600-luvun kruununhospitaalit ♦ 173
- Historialliset maantiet ♦ 179
- Räikälän kestikievari ♦ 185
- Hiittisten Kyrksundet, viikinkiajan satama ♦ 187
- Cronholmen, suurvalta-ajan telakka ♦ 189
- Meren kätkemät ♦ 191

SODANKÄYNTI, LINNAT JA LINNOITUKSET ♦ 199

- Muinaislinnat ♦ 201
- Keskiajan linnat ♦ 217
- 1700-luvun sodat ♦ 231
- Maailmansotien linnoitteet ♦ 241

LOPUKSI ♦ 251

- Suomen menneisyys arkeologian valossa ♦ 251

Kirjallisuus ♦ 257

Kuvalähteet ♦ 263

*Hakoisten keskiaikainen linnavuori
Janakkalassa on Suomen tunnetuimpia
muinaisjännöksä.*

Aluksi

Kun olin noin viiden vanha, isäni vei minut Hakoisten linnavuorelle Janakkalaan. Olin jo aiemmin innostunut muinaisesta Egyptistä ja historia kiinnosti minua, mihin varmaan vaikutti se, että kasvoin Hämeen keskiaikaisen linnan varjossa. Hakoisten linnavuori olikin minulle valtava elämys. Mäen rinteillä näkyvät vallit ja tiilimurska laittoivat mielikuvituksen liikkeelle: kuvittelin, minkälaiset linnan muurit olivat olleet ja minkälaisia ihmisiä siellä asui satoja vuosia sitten. Olisin kovasti halunnut tietää, mitä aarteita linnavuoren multa vielä kätki alleen. Samalla sain ensimmäisen oppituntini muinaismuistolaista, kun pettymyksekseni isäni kertoi, että vain arkeologit saavat kaivaa muinaisjäännöksiä. Tulevaisuuden ammatinvalintani oli selvä.

Suomi on täynnä jännittäviä historiallisia paikkoja, jotka ovat maise-massa näkyviä tai näkymättömiä todisteina entisaikojen elämästä. Parhaimmillaan muinaisjäännökset herättävät halun pohtia niitä sukupolvia, jotka elivät, rakastivat, pettyivät ja iloitsivat tällä paikalla kauan ennen sinua tai minua. Historiallisten paikkojen kautta voi sijoittaa itsensä paremmin sukupolvien jatkumoon. Muinaiset paikat ovat myös tietopankkeja, joiden kauan sitten asetellut kivet, aikakausia sitten sammuneet liedet ja ihmisten epähuomiossa hukkaamat esineet ovat tärkeä tietolähde arkeologialle.

Arkeologina olen kuitenkin kerta toisensa jälkeen huomannut, miten huonosti suomalaiset tuntevat oman menneisyytensä. Se ei sinänsä ole mikään ihme, koska kouluopetuksessa Suomen esihistoriaa käsitellään vain pikaisesti, eikä myöhempienkään aikakausien paikkoja paljon korosteta opetuksessa. Moni lähtee ulkomaille ihaillemaan kiinnostavia kohteita tietämättä, että kotikulmiltakin saattaa löytyä raunioita, muinaisia hautapaikkoja tai muinaislinnoja, jotka kätkevät kiinnostavia tarinoita. Moni saattaa tietämättään asua aivan muinaisjäännökseen vieressä.

Suomen muinaisjäännöksistä on kirjoitettu kirjoja ennenkin, mutta ne on usein suunnattu vain ammattiyhteisölle. Viimeisin laajalle yleisölle suunnattu teos on Eero Ojasen *Suomen muinaisjäännöksiä* vuodelta 1995. Ojasen kirja on erinomainen tietopaketti, mutta sen jälkeen tutkimus on edistynyt, uusia tärkeitä kohteita on löytynyt ja vanhoista on saatu uusia tietoja. 2000-luvulla digitalisaatio on mahdollistanut myös muinaisjäännöksiin tutustumisen aivan uudella tavalla, kun tiedot ovat verkossa käden käänteessä saatavilla. Tässä kirjassa esitellään teemoittain erilaisia

muinaisjäännöksiä, mutta olemme pyrkineet valitsemaan kohteiksi mahdollisimman edustavia, tunnettuja ja kuvauksellisia paikkoja. Kohteiden valinnassa Museoviraston *Maiseman muisti – Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset* -kirjalla vuodelta 2001 on ollut tärkeä merkitys. Sen jälkeen on kuitenkin löytynyt myös merkittäviä uusia kohteita, jotka olemme halunneet ottaa kirjaan. Mukana on myös paikkoja, jotka ovat meistä vierailemisen arvoisia, vaikka ne eivät olisikaan valtakunnallisesti merkittäviä. Yksi inspiraation lähde on ollut myös Anna Lihammerin kirja *Arkeologiska upptäckter i Sverige* vuodelta 2010, jossa esitellään temaattisesti Ruotsin arkeologisia kohteita.

Osa tämän kirjan kohteista on minulle hyvin henkilökohtaisia, koska olen päässyt itse tutkimaan niitä kaivauksin. Näitä kohteita ovat esimerkiksi keskiajan Turku (► s. 85), Ravattulan Ristimäen kirkko (► s. 44) sekä Seilin ja Kruunupyyn hospitaalit (► s. 173) Omassa tutkimuksessani minua kiinnostavat erityisesti myös salaperäiset miekanhiontakivet (► s. 151) ja kuppikivet (► s. 144). Yhden tutkijan on kuitenkin mahdollista tuntee läpikotaisin kaikkia Suomen menneisyyden aikakausia. Näin monipuolista kirjaa ei olisikaan ollut mahdollista kirjoittaa ilman useiden asiantuntijoiden neuvoja, kommentteja ja korjauksia. Haluan kiittää neuvoista ja huomioista erityisesti professori Georg Haggrénia, Mikko Helmistä, professori emerita Kaisa Häkkistä, Riku Kauhasta, Tuukka Kumpulaista, Ville Laaksoa, Sami Ranista, Janne Rantasta, Juha Ruohosta, Jasse Tiilikkalaa ja Krista Wrightia. Kirjassa käsiteltyjen kohteiden valinnassa auttoivat Pohjois-Suomen osalta myös Inga Nieminen ja Juha-Pekka Joona. Kiitän ammattitaitoista kustannustoimittajaani Kanerva Eskolaa, joka on osannut oikoa käsikirjoituksen mutkat, ja taittaja Ville Lähteenmäkeä, jonka upea taitto tekee menneisyyden käsinkosketeltavaksi.

Suurin kiitos kuuluu tietysti puolisololleni Elina Helkalalle, joka on vartannut kirjan upeasta kuvituksesta, ja jonka kanssa on ollut ilo kiertää vuoden verran Suomen muinaisjäännöksiä. Elina opetteli kirjaa varten digitaalista kuvitusta ja jaksoi kantaa kamerakalustonsa vaikeapääsyisillekin muinaisjäännöksille. Kaiken lisäksi Elina toimi retkillämme kuskinä ja jaksoi istua ratissa yli kymmenentuhatta kilometriä Ahvenanmaalta Nuorgamiin ja moneen paikkaan sillä välillä.

Matkalle muinaiseen Suomeen on mahtunut upeita hetkiä eri aikakausien kohteilla, mutta myös yllätyksiä. Erikoisin sattumus oli, kun etsiessämme Hanhikiven keskiaikaista rajakiveä Pyhäjoella maisema äkkiä katosi, ja niemenkärjen paikalla oli Hanhikiven ydinvoimalatyömaan monttu. Vartijoilta oli turha kysellä kiertotietä valtakunnallisesti mer-

kittävälle muinaisjäännökselle. Mieleen jäi myös myrskyinen yö Taatsin autiotuvalla, Taatsinseidan (► s. 30) vierellä. Yöllä alkoi kova tuuli ja sade ropisi tuvan kattoon, vesi valui räystäältä ja myrsky pimensi yöttömän yön. Olimme illalla lukeneet saamelaisista uskomusolennoista. Keskellä yötä tuuli riuhtaisi tuvan oven sepposen selälleen, ja hetkeksi hirmuiset, ihmisiä syövät staalo-hirviöt palasivat mieleen. Sillä kertaa seidan henget päästivät meidät kuitenkin säikäytyksellä.

Aina matkaa ei tarvinnut taittaa kahdestaan, joten kiitos myös matkaseurallemme, sekä kaikille ystäville ja sukulaisille, jotka majoittivat meitä odysseiamme varrella. Erityisesti kiitän isoisääni Veikko Matilaista, jonka luona saimme pitää tukikohtaamme keskellä Savoja.

Tätä kirjaa on ollut helppo kirjoittaa kotonamme Turun Halisissa, muinaisjäännösten ympäröimänä. Kotiovelta näkee kolme keskiaikaista kirkkkoa, ja kirjoituksen lomassa on voinut lähteä hakemaan inspiraatiota lähikulmien kuppikiviltä, kalmistoilta ja kirkkautisilta asuinpaikoilta. Toivottavasti kirja antaa lukijallekin kipinän lähteä tutustumaan kotiseudun ja koko Suomen menneisyyteen. Muinaisilla paikoilla on paljon kerrottavaa niille, jotka pysähtyvät kuuntelemaan.

Turussa keväällä 2017

Ilari Aalto

Esipuhe täydennettyyn laitokseen

Vaikka arkeologia tutkii pitkiä aikajänteitä, menneisyys – tai se mitä siitä tiedämme – ei ole muuttumatonta. Suomalaiset arkeologit ovat tehneet vajaan vuosikymmenessä kirjan ensimmäisen laitoksen julkaisun jälkeen runsaasti uutta tutkimusta. Esimerkiksi Levänluhdan lähteen vainajien muinais-DNA on onnistuttu avaamaan (► s. 39), ja Borstön laivanhylyn tunnistus Amsterdamista lähteneeksi Sankt Mikaeliksi on osoitettu virheelliseksi (► s. 194). Samoin monesta arkeologisesta kohteesta, kuten Kaarinan Ravattulan Ristimäestä (► s. 44), Koroisten piispankirkosta (► s. 51), Pirkkalan Tursiannotkosta (► s. 74) ja Raaseporin linnasta (► s. 219) on saatu selville paljon uusia yksityiskohtia. Omalla arkeologin taipaleellani olen ehtinyt tutkia lisää niin keskiajan kivitaloja (► s. 87) kuin miekanhiontakiviä (► s. 151). Myös kirjan lähdeluettelo on päivittynyt uusilla tutkimusjulkaisuilla. Iloisia lukuhetkiä uusille ja vanhoille lukijoille!

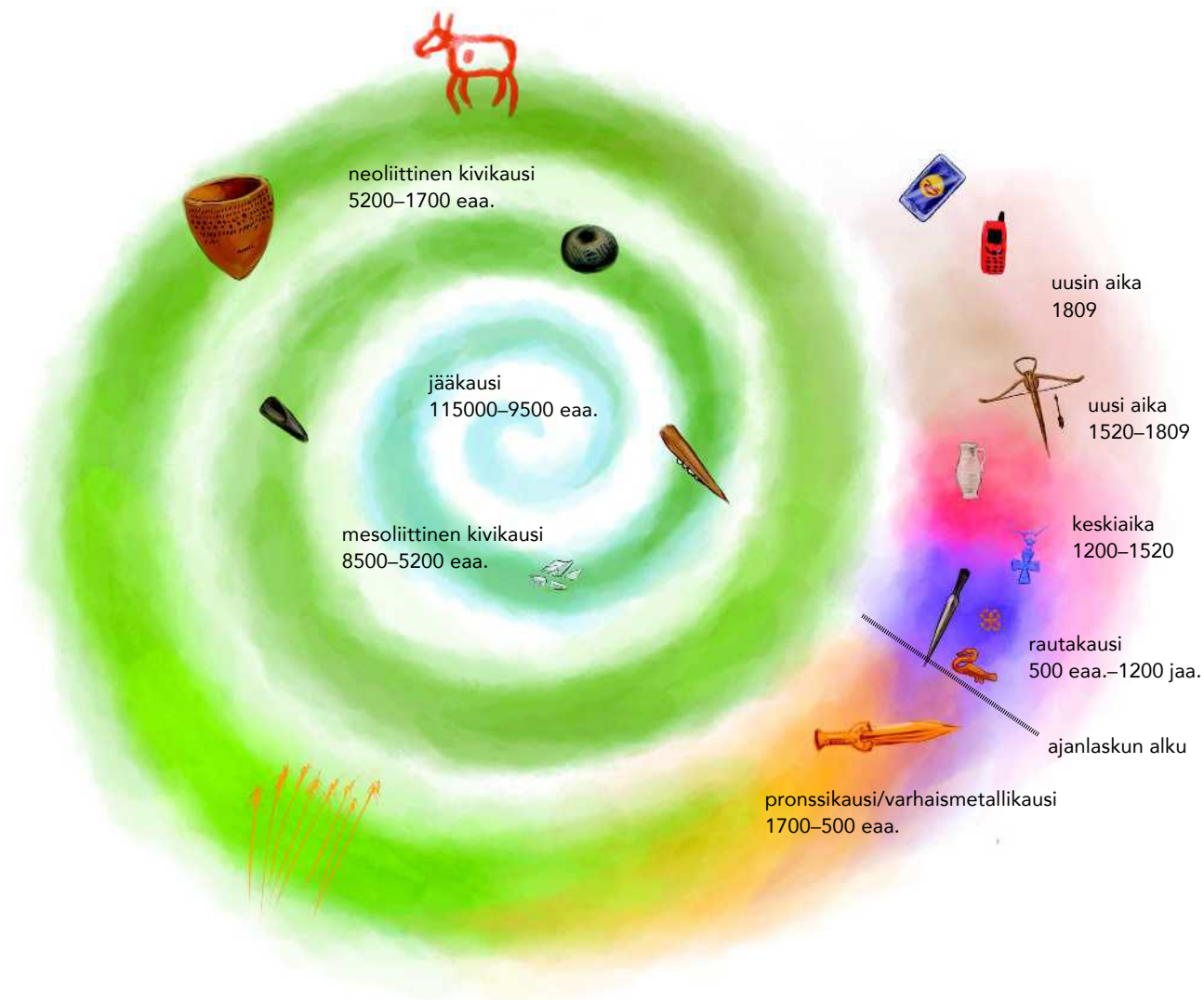
Raisiossa vanhana talvi-Heikkinä 20. tammikuuta 2026

Ilari Aalto

LINNAVA

TERVETULOA
MATKALLE
MUINAISEEN
SUOMEEN

UORI

SUOMESSA EI OLE Egyptin pyramideja tai antiikin marmoritemppeleitä. Meillä on kuitenkin pitkä historia, jonka jälkiä on kaikkialla. Ensimmäiset asukkaat saapuivat tänne viimeisen jääkauden päätyttyä noin 11 000 vuotta sitten seuraillen vasta jään ja veden alta vapautuneella maalla elänyttä riistaa. Kuluneiden vuosituhansien aikana Suomenniemellä asuneet ihmisryhmät ovat pystyttäneet asumuksia, raivanneet peltoja, sotineet toisiaan vastaan ja pystyttäneet hautamonumentteja. Tämän kirjan tarkoitus on esitellä juuri näitä pitkästä historiasta kertovia muinaisjäännöksiä – mitä ne ovat, miksi niitä on tehty ja millaisesta maailmasta ne kertovat. Erilaisia muinaisjäännöksiä tunnetaan Suomen alueelta kymmeniä tuhansia – ja niitä on vielä tuhansia löytämättä.

»Muinaisjäänös» ei ehkä sanana kuulosta kovin vetävältä. Se tarkoittaa kuitenkin suurta joukkoa toinen toistaan kiehtovampia kohteita, joilla parhaimmillaan pääsee aistimaan menneiden aikakausien tunnelmaa. Muinaisjäänös merkitsee mitä tahansa ihmisen tekemää rakennelmaa, joka on muistona »Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta», kuten muinaismuistolaissa todetaan. Vuonna 1963 säädetty muinaismuistolaki on arkeologeille tärkeä työkalu, koska se määrittelee mitä muinaisjäänökset ovat ja määrää niiden suojelusta. Lain mukaan muinaisjäänöksiä ovat esimerkiksi erilaiset kummut ja kivilatomukset, kalmistot eli muinaiset hautausmaat, kivissä ja kallioissa olevat kuvat ja uurret, uhripaikat, -lähteet ja -puut, muinaiset asuinpaikat, linnoitukset, kirkkojen rauniot, muistomerkit sekä vanhat tieurat ja sillat.

Tässä kirjassa esitellään Suomen muinaisjäänöksiä ja historiaa varhaisimmalta kivikaudelta toiseen maailmansotaan asti. Kirjan muinaisjäänökset sijaitsevat Suomen nykyisten rajojen sisällä, mutta on hyvä

muistaa, että niiden rakentajat eivät nuorimpia kohteita lukuun ottamatta olleet »suomalaisia», ainakaan sanan nykyisessä merkityksessä. Suomen valtion nykyiset rajat ovat vuodelta 1944, eikä niitä voi siirtää sellaiseen kauemmas historiaan. Mitä kauemmas historiassa mennään, sitä vähemmän merkitystä on nykyisillä valtionrajoilla tai yhteisöillä. Suomen alueen väestö on seurausta vuosituhansien mittaan tapahtuneista muutto- liikkeistä ja kulttuurisista kontakteista. Ihmisiä on saapunut Suomeen kaikista ilmansuunnista, osa uudisasukkaina, osa uteliaina kauppiaina ja osa valloittajina. Suomen alueella on suurimman osan sen historiaa asunut verraten pieniä yhteisöjä, jotka eivät ole muodostaneet suuria poliittisia kokonaisuuksia.

Tilanne on ollut samanlainen kaikkialla Pohjoismaissa. Vasta rautakaudella (500 eaa.–1200 jaa.) Suomen alueelle alkoi syntyä aiempaa selvempiä kulttuurialueita. Samanlainen kehitys tapahtui samaan aikaan nykyisen Ruotsin alueella. Suomen ja Ruotsin historia kulkevatkin käsi kädessä, koska Suomi minkäänlaisena yhtenäisenä hallinnollisena alueena hahmottui vasta osana Ruotsin valtakuntaa. Edes tämä keskiajan Suomi ei kuitenkaan noudattanut nykyisen Suomen rajoja: asutus, kruununlinnat ja maantiet olivat keskittyneet Etelä-Suomeen ja rannikolle. Itä-Suomi ja Laatokan ympäristö olivat osa ortodoksista kulttuuripiiriä ja Novgorodin valtakuntaa, kun taas Sisä- ja Pohjois-Suomi olivat pääasiassa saamenkielisen pyyntiyhteisön aluetta.

Muinaisjäännökset ja laki

Suomessa kaikki muinajäännökset kuuluvat automaattisesti muinaismuistolain piiriin, ilman erillistä suojelupäätöstä. Lain mukaan muinajäännösten kaivelu, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu niihin kajoaminen on kiellettyä. Moni maanomistaja pelkää tontillaan olevan muinajäännöksen tuovan kustannuksia tai käyttörajoituksia, mutta tosiasiasa muinajäännös ei saa haitata vallitsevaa maankäyttöä.

Kiinteiden muinajäännösten lisäksi laki suojelee myös maasta tai vedestä löytyviä yli sata vuotta vanhoja esineitä, jotka tulee toimittaa museoon. Tekemänsä löydön voi ilmoittaa Ilppari-palvelussa ja joko lahjoittaa sen Museovirastolle tai tarjota sen lunastettavaksi. Jos löydät tunnetulta muinajäännökseltä irtaimen löydön, se kuuluu kuitenkin lunastuksetta valtiolle. Muinajäännöksillä ei saa myöskään kaivaa metallinilmaisimen kanssa.

Lähde muinaisjäännösretkelle!

JOKAMIEHENOIKEUKSIEN PERUSTEELLA SAAT:

- ♦ liikkua luonnossa jalan, pyöräillen, hiihtäen tai ratsastaen
- ♦ kulkea veneellä, uida tai liikkua jäällä
- ♦ oleskella tai tilapäisesti yöpyä alueilla, joissa liikkuminenkin on sallittua

ET SAA:

- ♦ kulkea pihamailla tai viljelyksessä olevilla pelloilla
- ♦ ajaa moottoriajoneuvolla maastossa
- ♦ häiritä eläimiä tai vahingoittaa lintujen pesiä
- ♦ tehdä avotulta toisen maalle
- ♦ häiritä kotirauhaa leirytyksellä liian lähelle asumusta
- ♦ roskata ympäristöä.

Paras tapa tutustua muinaisjäännöksiin on nähdä niitä omin silmin. Kauniilla säällä on hienoa pakata eväät mukaan ja lähteä luontoon ihas-telemaan menneisyyden jälkiä. Jos alueella on ollut ihmisten toimintaa tuhansia vuosia, voi helposti valikoida kohteita jotka ovat kävely- tai pyöräilymatkan päässä toisistaan. Useille muinaisjäännöksille pääsemiseksi tarvitsee kuitenkin auton, koska menneisyyden ihmiset eivät ole kovinkaan usein osanneet sijoittaa kalmistojaan ja asuinpaikkojaan nykypäivän tieverkostoa ja julkista liikennettä ajatellen. Muinaisjäännökselle löytämiseksi on myös usein hyvä pakata mukaan kompassi, kartta ja GPS-paikkain, koska yleensä vain isoimpiin kohteisiin on viitoitettu opastus. Vaikka opastus olisi joskus ollutkin, tulee usein vastaan kohteita, joissa kyltit ja pahimmillaan paikkaan johtaneet portaat ovat lahonneet ajat sitten. Yllätyksiin kannattaa varautua.

Tämän kirjan ei ole tarkoitus olla suoranainen opaskirja kohteille, vaan se on laajempi opas muinaisjäännösten maailmaan. Tarkemmat tiedot kohteille pääsemiseksi löytyvät helposti internetistä tai kirjallisuudesta. Hyvä työkalu vaikkapa oman kotiseudun muinaisjäännöksiin tutustumiseen on Museoviraston ylläpitämä muinaismuistorekisteri, joka löytyy osoitteesta www.kyppi.fi. Nykyisellään muinaisjäännösrekisterin karttaominaisuudet ovat kuitenkin huonot, ja paremmin lähiseudun kohteita pääsee tarkastelemaan karttasovelluksessa osoitteessa www.muinaismuistot.info. Myös www.retkipaikka.fi-sivustolta löytyy seikkaperäiset ohjeet monille näytävälle muinaisjäännöksille, jotka retkeilijät ovat todenneet käymisen arvoisiksi. Suomessa on onneksi laajat jokamiehenoikeudet, joiden nojalla pääsee katsomaan useimpia muinaisjäännöksiä. Muista kuitenkin, ettei kaikki ole sallittua. Esimerkiksi pihamaalle tai kylvetylle pellolle ei saa mennä ilman maanomistajan lupaa.

Suomen historian aikakaudet

Tässä kirjassa liikutaan pitkällä aikavälillä varhaiselta kivikaudelta 1900-luvun alkuun. Aikamääreiden yhteydessä käytän kirjassa lyhenteitä eaa. (ennen ajanlaskun alkua) ja jaa. (jälkeen ajanlaskun alun), joita nykyään suositaan tieteellisessä esitystavassa. Toisinaan käytän myös aikamuotoa »niin ja niin monta tuhatta vuotta sitten». Lukijan pitämiseksi

kartalla kunkin luvun alussa kerrotaan, miten kohde ajoittuu kirjan pitkällä aikaskaalalla.

Menneisyys on tapana jaotella aikakausiin, ja siitä olisikin vaikea puhua ilman sovittuja ajanmääreitä. Esihistorian aikakausijaottelun pohjana on tanskalaisen Christian Jürgensen Thomsenin 1800-luvun alussa laatima kolmijako, jonka perusteella esihistorian aikakaudet jaetaan kivi-, pronssi- ja rautakauteen. Nimitykset tulevat siitä, mitä materiaalia työkaluissa käytettiin. On kuitenkin hyvä pitää mielessä, että aikakaudet ovat vain menneisyyden käsittelyn työkaluja. Kivikauden ihmiset eivät ajatelleet elävänsä kivikautta aivan samoin kuin emme tiedä, miten tulevaisuuden historiantutkijat kutsuvat meidän aikakauttamme.

Menneisyyden kulttuureihin ovat tietenkin vaikuttaneet monet muutkin asiat kuin työkalujen materiaali, joten jako ei anna kovin selvää kuvaa menneisyyden todellisesta elämästä. Jaottelu myös korostaa katkoksia jatkuvuuden sijaan. Tosiasiassa innovaatiot eivät yleensä ole muuttaneet koko yhteiskuntaa kerralla, vaan muutokset ovat tapahtuneet hitaasti. Kulttuurit ovat muuttuneet vähittäin, sukupolven tai sukupolvien aikana. Kun esimerkiksi ensimmäiset rautaesineet saapuivat Suomeen noin 2 500 vuotta sitten, kukaan tuskin ajatteli pronssikauden päättyneen ja rautakauden alkaneen. Rautaesineiden on täytynyt olla arvokkaita, kiinnostusta herättäneitä uutuuksia, mutta ne eivät vielä leimanneet ihmisten jokapäiväistä elämää. Nykypäivästä käsin katsottuna raudan saapuminen on kuitenkin ollut ihmiskunnan tärkeimpiä keksintöjä.

KIVIKAUSI on Suomen historian ensimmäinen ja pisin ajanjakso. Kivikausi jaetaan ihmiskunnan historiassa paleoliittiseen, mesoliittiseen ja neoliittiseen kivikauteen. PALEOLIITTINEN kivikausi alkoi ensimmäisten ihmisapinoiden kehittymisestä noin 3,3 miljoonaa vuotta sitten päättyen viimeisen jääkauden loppuun noin 12 000 vuotta sitten. Suomesta jääkaudet ovat pyyhkineet pois kaikki mahdolliset merkit ihmisen aiemmasta läsnäolosta, joten Suomessa kivikauden varhaisin vaihe on MESOLIITTINEN eli keskinen kivikausi. Silloin Suomen alueelle saapui metsästäjäteräilijöitä eri suunnista. Nykytiedon mukaan ensimmäiset tulijat saapuivat lähes 11 000 vuotta sitten idästä, etelästä ja Norjan rannikkoa pitkin pohjoisesta. Noin 10 000 vuotta sitten asutus oli jo vakiintunutta, ja sitä kutsuttiin aiemmin SUOMUSJÄRVEN KULTTUURIKSI tärkeän löytöpaikan mukaan. Jo Suomen ensimmäisillä asuttajilla oli mukanaan koiria.

Noin 7 000 vuotta sitten myös Suomen alueelle levisi taito valmistaa saviastioita. Aikaa tästä eteenpäin kutsutaan NEOLIITTISEKSI eli

Varhaisimmista asukkaista
▶ s. 63.

Kampakeraamisista punamulta-
haudoista ▶ s. 98. Ahvenanmaan
Jettbölen vainajista ▶ s. 100.
Kivikauden kalliomaalauksista
▶ s. 133.

Pronssikauden hiidenkiukaista
▶ s. 103, Rieskaronmäen talosta ▶
s. 72, lapinraunoista ▶ s. 113.

Germaaninen kieli oli sukua
esimerkiksi nykyisille ruotsille,
saksalle ja englannille. Suomeen
on jäänyt siitä paljon lainasano-
ja, kuten »äiti», »kuningas» ja
»rauta».

nuoremmaksi kivikaudeksi. Euroopassa neoliittisiin kulttuureihin liit-
tyy yleensä maatalouden aloittaminen, mutta Suomesta ei ole merkkejä
ainakaan kovin laajasta maataloudesta. Varhaisinta neoliittista kulttuu-
ria kutsutaan KAMPAKERAAMISEKSI sen ajan ihmisten saviastioissaan
käyttämien leimakuvioden takia. Kampakeraaminen kulttuuri ulottui
laajalle alueelle Koillis-Euroopassa. Noin 2 800 eaa. Suomen rannikol-
le saapui uusi, NUORAKERAAMINEN kulttuuri, jonka nimi tulee heidän
nyöripainanteilla koristelluista astioistaan. Heitä kutsutaan heidän käyt-
tämiensä kivikirveiden vuoksi myös VASARAKIRVESKULTTUURIKSI. Nuo-
rakeramisen kulttuurin ihmiset harjoittivat jo varmasti maataloutta tai
ainakin pitivät karjaa, sillä heidän astioistaan on löytynyt jäämiä maidon
rasvahapoista. Myöhemmin nämä uudet tulijat sulautuivat paikalliseen
kulttuuriin, ja kivikauden lopulla muodostui KIUKAISTEN KULTTUU-
RI, jonka ajalta ovat peräisin varhaisimmat varmat merkit maanvilje-
lystä.

Kivikautta seurasi PRONSSIKAUSI, joka alkoi Suomessa noin 1700 eaa.
Pronssikaudella maanviljely sai Lounais-Suomessa aiempaa enemmän
jalansijaa, mutta metsästys ja keräily säilyivät tärkeimpinä elinkeinoina.
Pronssikaudella rannikolta oli tiiviit suhteet Skandinaviaan, josta omak-
suttiin uusi hautaröykkiöperinne ja rakennukseksi pitkätalo. Sisämaan
pronssikautta ja varhaista rautakautta kutsutaan usein yhdessä VARHAIS-
METALLIKAUDEKSI vastineena rannikon pronssikaudelle. Sisämaasta
oli yhteyksiä pitkälle Keski-Venäjälle, mistä Suomeen kulkeutui myös
pronssiesineitä. Pronssikaudella Suomessa uskotaan olleen ensimmäisiä
paikallisia päälliköitä. Pronssikaudelta on myös ensimmäiset todisteet
hevosesta Suomessa.

Pronssikausi vaihtui RAUTAKAUDEKSI noin 500 eaa., kun Suomen
alueella opittiin valmistamaan rautaa. Varhaisimmat merkit raudanval-
mistuksesta ovat Itä- ja Pohjois-Suomesta, ja raudanvalmistaito omak-
suttiinkin idästä. Samoihin aikoihin Suomen alueella alettiin puhua kan-
tasaamea. Rautakauden alussa rautaesineitä oli vielä vähän, ja elämä oli
hyvin samanlaista kuin pronssikaudella. Uusi metalli muutti kuitenkin
aiempia pronssikaupan verkostoja. Rautakauden alkua (500–1 eaa.) kut-
sutaan ESIROOMALAISEKSI RAUTAKAUDEKSI.

Ajanlaskun alusta alkoi ROOMALAINEN RAUTAKAUSI, joka kesti
400-luvulle jaa. asti. Roomalaisajalla Suomeen päätyi joitakin esineitä ai-
na Roman valtakunnasta, joka oli silloin suurimmillaan. Suomenlahden
rannikolla oli yhteyksiä Viroon ja Lounais-Suomessa oli myös germaanisa-
ta kieltä puhunutta uudisasutusta, joka oli luultavasti lähtöisin Ruotsista.

Suomen alueelta vietiin turkiksia, ja vastineeksi saatiin aseita, koruja ja jopa kultaa.

Rooman hajoamisen aikoihin ja jälkeen Euroopassa alkoivat kansainvaellukset, ja aikaa 400–600 kutsutaan Suomessakin KANSAINVAELLUSAJAKSI. Skandinavian kuningaskunnat alkoivat muotoutua, ja Suomenkin alueella valta keskittyi paikalliselle talonpoikaiseliitille. Etelä-Suomessa peltoviljely ohitti kaskiviljelyn tärkeimpänä viljelymuotona. Uudet kauppareitit nostivat etenkin Pohjanmaan kukoistukseen, ja Pohjanmaalta onkin löydetty useita kansainvaellusaikaisia kultaesineitä.

Kansainvaellusaikaa seurasi MEROVINGIAIKA (600–800), joka on nimetty keskieurooppalaisen frankkien Merovingi-hallitsijasuvun mukaan. Pronssin tuonti Suomeen kasvoi, ja merovingiajalta on peräisin paljon esineitä sisältäviä kalmistoja. Merovingiajalla Suomessa kehitettiin omanlaisia esinetyyppejä, jotka eivät enää jäljitelleet ulkomaisia vastineita. Viimeistään merovingiajalla Suomessa oli kissoja.

Merovingiaikaa seurasi VIIKINKIAIKA (800–1050), jolloin skandinaavikauppiaat ja merirosvot seilasivat Itämerellä. Skandinaavinen vaikutus oli voimakkain Ahvenanmaalla, jossa pystytettiin skandinaavisia hautakumpuja ja rakennettiin skandinaavisia juhlasaleja. Muualla Suomessa viikinkiajan vilkastunut liikenne näkyi tuontiesineinä, joita maahan saapui niin kaupan kuin ryöstöretkienkin takia. Viikinkiajalla Pohjolaan alkoi virrata myös islamilaista ja bysanttilaista hopeaa. Suomestakin on löydetty tälle ajalle ajoittuvia hopea-aarteita.

Rautakauden viimeinen jakso on RISTIRETKIAIKA (1050–1200/1300). Viikinkiajan lopulla Suomen asukkaat alkoivat haudata vainajien ruumiit arkussa maahan kristinuskon mallin mukaan. Viimeistään ristiretkiajalla Etelä-Suomessa ja Ahvenanmaalla varustettiin linnavuoria. Hopea-aarteiden kätkemistä on pidetty merkinä levottomasta ajasta. 1100-luvulla Ruotsi alkoi vakiinnuttaa valtaansa Suomessa, ja maahan perustettiin ensimmäiset kirkot.

KESKIAIKA alkoi ristiretkiajan päättyessä Länsi-Suomessa noin vuonna 1200 ja Itä-Suomessa noin vuonna 1300. Samalla Suomen historiassa siirryttiin HISTORIALLISEEN AIKAAN, jolta on olemassa kirjallisia lähteitä. Keskiajalla perustettiin Suomeen ensimmäiset kaupungit, ja maata hallittiin suurista kruununlinnoista. Keskiaika oli katolisen kirkon vallan aikaa. Keskiaika päättyi luterilaiseen reformaatioon, kun kuningas Kustaa Vaasa (k. 1560) siirsi katolisen kirkon omaisuuden kruunulle ja julisti Ruotsin protestanttiseksi valtioksi vuonna 1527.

Kaskeamisessa viljelyksen ravinteet saatiin polttamalla metsä. Kun maaperä köyhtyi, kaadettiin uusi kaski. Peltoviljelyssä viljeltiin yhtä ja samaa peltoa, joka pidettiin ravinteikkaana lannoittamalla. Peltoviljely tarvitsikin tuekseen karjaa.

Iskonkyrön Levänluhdan kalmistolähde ajoittuu merovingiajalle ▶ s. 39.

Viikinkiajan elämästä Pirkkalassa ▶ s. 74. Hiittisten Kyrksundetin kauppapaikasta ▶ s. 187.

Varhaisimmista kirkoista ▶ s. 44.

Keskiajan kaupungeista ▶ s. 81, kylistä ▶ s. 77, linnoista ▶ s. 217.

1500-luvun raudanvalmistuksesta
▶ s. 168.

1600-luvulla Suomeen perus-
tettiin myös kruununhospitaaleja
▶ s. 173.

1700-luvun linnoituksista
▶ s. 231.

Bomarsundista ▶ s. 236.

Maaflmansotien muinais-
jäännöksistä ▶ s. 241.

Kustaa Vaasasta alkoi VAASA-AIKA, jota leimasivat veljessodat, mutta myös kuningaskunnan määrätietoinen uudistaminen renessanssin ihan- teiden mukaan. Suomeen perustettiin joitakin uusia kaupunkeja, kuten Tammisaari, Pori ja aluksi heikosti menestynyt Helsinki. 1500-luvulla Suomessa alettiin myös hyödyntää vesivoimaa pienimuotoiseen teollisuus- teen, kuten raudantuotantoon. 1500-luvun lopulla Suomi oli pelinappu- lana Ruotsin kuninkaallisten keskinäisissä kiistoissa, ja siitä seurannut suurtalonpoikien tyytymättömyys purkautui vuonna 1596 nuijasotana, joka nujerrettiin väkivaltaisesti.

1600-luvun alussa soturikuningas Kustaa II Aadolfin valloitusretkien seurauksena Ruotsissa (ja Suomessa sen osana) alkoi SUURVALTA-AIKA, joka kesti 1700-luvun alkuun asti. Suurvalta-ajalla Suomeen perustettiin useita uusia kaupunkeja, Turkuun saatiin yliopisto ja kenraalikuvernööri Pietari Brahe kehitti maan oloja. 1600-luku loppui hirvittäviin nälkävuosiin ja vuonna 1700 puhjenneseen Pohjan sotaan. 1700-lukua leimasivat Ruotsin ja Venäjän sotaisuudet, ja Suomi joutui kahteen otteeseen Venäjän miehittäväksi. Sotien aikana Etelä-Suomea linnoitettiin vahvasti. Ruotsin valta päättyi vuonna 1809 Suomen sotaan, ja Suomesta tuli osa Venäjää.

1800-luvulla heräsi ensimmäistä kertaa ajatus suomalaisista omana kansakuntanaan. Suomi sai oman rahan ja maahan rakennettiin rautatieverkosto. 1800-luvun puolivälissä Suomi joutui osalliseksi Krimin sotaan, ja englantilaiset ja ranskalaiset tuhosivat Bomarsundin linnoituksen Ahvenanmaalla. 1860-luvulla kärsittiin nälkävuosista. Venäjän valta päättyi dramaattisesti epäonnistuneeseen ensimmäiseen maailmansotaan ja Venäjän vallankumouksiin 1917. Samana vuonna Suomi julistautui itsenäiseksi. 1900-luvun alkupuolella Suomi kärsi sisällissodasta vuonna 1918 ja toisen maailmansodan taisteluista. Konflikteista huolimatta Suomesta muodostui muutamassa vuosikymmenessä moderni hyvinvointivaltio.

Kaikki nämä aikakaudet ovat jättäneet jälkensä maisemaan. Jotkin jäl- jet näkyvät selvästi, mutta toisia on vaikeampi erottaa.

PYHÄT PAIKAT

*Seidat ovat saamelaisten pyhiä paikkoja.
Yksi kuuluisimmista seidoista on Taatsin-
seita Kittilässä.*

Pälkäneen keskiaikainen rauniokirkko hylättiin vuonna 1839, ja sen katto romahti myrskyssä vuonna 1890. Keskiaikaiset kivikirkot ovat Suomen vanhimpia monumentaalirakennuksia ja vaikuttava muisto keskiajan maailmankuvasta.

PYHÄN KOKEMUS on ollut tuhansien vuosien ajan tärkeä kaikille kulttuureille. Aikakausten kuluessa uskomukset ja pyhän kokemisen paikat ovat muuttaneet muotoaan. Suomessa korkeampiin voimiin on haettu kosketusta uhrilehdoissa, kuppikivillä, uhrilähteillä, kalmistoissa ja kirkoissa. Ne avaavat kaikki näkymän syvälle ihmisyyteen ja näyttävät, miten menneinä aikakausina on pyritty ymmärtämään maailmaa. Vielä satojen tai tuhansienkin vuosien jälkeen näillä paikoilla saattaa aistia aavistuksen pyhydestä.

Saamelaisten seidat

 1100–1700 JAA.

Kalliomaalauksista ► s. 133.

Poro on kesytetty tunturipeurasta (*Rangifer tarandus tarandus*) ilmeisesti rautakaudella. Villien tunturipeurojen pyynti oli seitojen käyttöaikaan tärkeä elinkeino saamelaisille poronhoidon ohella.

Jääkausien jäljiltä Suomen maisemaan on jäänyt kivikoita, siirtolohkareita ja paljastuneita kallioita, jotka voivat olla mielikuvituksellisen muotoisia. Niin kauan kuin ihmisiä on Pohjolassa liikkunut, erikoisiin kiviin ja kallioihin on kiinnitetty huomioita. Jo kivikaudella kalliomaalauksia on tehty usein kallioihin, joissa voi hahmottaa eläimen tai ihmisen piirteitä. Pisimpään pyhien kivien perinne on säilynyt Lapissa, missä saamelaiset ovat ainakin tuhannen vuoden ajan kunnioittaneet *seitakiviä*.

Seita, saameksi *sieidi*, on saamelaisten palvontapaikka, pyhänä pidetty kivi, kallio tai kokonainen tunturi. Joskus seidan edessä on pidetty alttaria, jolle uhrin on asetettu. Seidoilla on käyty uhraamassa luonnonvoimille, kuten auringolle ja tuulelle tai seidoissa asuville hengille. Seidat ovat liittyneet elinkeinoihin: järvien rannoilla tai vedessä olevia seitakiviä on voideltu kalanrasvalla ja niille on uhrattu kalanpäitä hyvän kalansaaliin toivossa, ja peuranpyynnissä ja poronhoidossa auttaneet tunturiseidat ovat saaneet uhrikseen peuransarvia ja -taljoja.

Kalamiehet saattoivat veistää kalastuspaikoille puisia seitoja, kalajumalia, jotka auttoivat kalastuksessa. Puisia seitoja pidettiin kuitenkin

Saamelaisten seidanpalvontaa vuonna 1728 ilmestyneessä teoksessa *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*. Seidan palvojat ovat kerräntyneet keittämään uhriateriaa ihmispiirteisen seitakiven juureen.

vähemmän mahtavina kuin seitakiviä. Monet seidat ovat olleet vain yhden suvun käytössä, mutta tärkeät seidat ovat olleet koko *siidan* eli saamelaisen paikallisyhteisön yhteisiä kulttipaikkoja. Saamelaiskulttuurissa seidoille uhraaminen kuului vain miehille, koska miehet vastasivat elannon hankkimisesta.

Pyhiksi koettuja luonnonmuotoja on voitu kunnioittaa tuhansia vuosia. Pyhille kalliolle uhraamisesta on Etelä-Suomessa todisteita jo kivikaudelta, ja saamelaistenkin uhriperinteellä voi olla vuosituhantiset juuret. Seitojen kohdalla kivikautisista rituaaleista ei ole säilynyt arkeologisia

Nanguniemen kaularenkaat

Rautakauden lopulta keskiajalle Lapin asukkaat käyttivät hopeaesineitä joko jumalille tarkoitettuina uhreina tai säilöökseen omaisuutta. Hopeakätköjä alettiin tehdä samaan aikaan kuin seidoille uhraaminen alkoi. Suosituimpia uhreja olivat hopeiset kaularenkaat. Vuonna 2003 kirjailija Seppo Sarasmaa oli keräämässä poroilleen jäkälää Inarijärven Nanguniemessä, kun hän huomasi kivien välissä hopeisen renkaan. Jatkotutkimuksissa selvisi, että kallionkoloon oli kätkeyty neljä upeaa hopeasta punottua kaularengasta. Yhteen renkaaseen kuuluu kolme kirveen-terän muotoista riipusta. Riipusten perusteella kaulakoru on kulkenut melko pitkän matkan, koska se on valmistettu Baltiassa tai Laatokan alueella. Yhteensä yli kilon painoiset kaulakorut oli kääritty tuoheen ja kätkeyty kivien väliin vajaat tuhat vuotta sitten.

Inarin Nanguniemestä löytyi neljä hopeista kaularengasta vuonna 2003. Ne on valmistettu ehkä Baltiassa tai Laatokan alueella rautakauden lopussa.

Astuvansalmen kivikautiselta kalliomaalaukselta on löytynyt meripihkafiguureita, jotka on tulkittu uhreiksi. ▶ s. 99.

jälkiä. Arkeologisten löytöjen perusteella seitoja alettiin Lapissa viikinkiajan ja ristiretkiajan taitteessa, vuoden 1100 tietämällä, kunnioittaa uusilla rituaaleilla. Seidoille alettiin uhrata eläimiä – tunturipeuraa, poroa, lammasta ja karhua – sekä saamelaisten arvostamia hopeaesineitä. Pronsarvia uhratessa sarvet on ollut tapana asettaa kehäksi seidan ympärille. Seitaa on myös voitu valella uhrieläinten verellä tai rasvalla.

Samaan aikaan ympäri Lappia alettiin kätkeä hopeaesineitä, ehkä myös uhrmielessä. Seidoilla oli keskeinen osa saamelaisten elämässä. Jokainen seita on ollut yksilö – toiset seitajumalat ovat olleet voimakkaampia kuin toiset, ja jotkin seidat ovat voineet vaatia yksilöllistä kohtelua. Seidoissa asuva voima on ollut näkymätöntä, mutta joskus harvoin seitojen henkien kerrotaan ilmestyneen eläimen tai ihmisen hahmossa. Kun elanto on riippunut kalastuksesta, metsästyksestä ja poronhoidosta, on vahvan seitakiven luokse kannattanut matkata uhraamaan pidemmänkin matkan takaa. Seidoille uhraaminen on perustunut vastavuoroisuuteen. Jos on saatu hyvä kalansaalis, seidalle on uhrattu osa. Jos saalis on jäänyt laihanlaiseksi, seitaa on rangaistu jättämällä uhrit antamatta tai jopa uhkaamalla seidan särkemisellä.